

EL MANUSCRIT MEDIEVAL DEL «CURIAL E GÜELFA»

Darrerament, durant una temporada, fins i tot els diaris i setmanaris s'han fet ampli ressò de l'intent d'atribuir l'autoria de la novel·la catalana medieval, *Curial e Güelfa*, a un dels humanistes més eminents de la Catalunya contemporània, Manuel Milà i Fontanals (1818-1884).

Prescindint ara dels decibel·lis esmerçats pels mitjans de comunicació al servei no pas de la serietat i de la veritat, la qüestió sembla tenir, ja al primer cop d'ull, tres biaixos, que s'ho val, si més no, de formular:

1) el primer aspecte és el de la veritat del fet o, dit d'altra manera: ¿l'únic exemplar manuscrit del *Curial e Güelfa*, el ms. 9750 de la Biblioteca Nacional de Madrid, ha estat o hi ha la més mínima possibilitat que hagi estat escrit per Manuel Milà i Fontanals?

2) el segon aspecte s'encara amb la pregunta de quins són els criteris i, per tant, a què cal donar valor o què és més important en el camp de la crítica històrica a fi d'establir la veritat dels fets: les cabòries (o, qui sap si d'altres raons) personals o el testimoniatge dels fets reals, fets que tant poden ésser actes o situacions humanes certificats per testimonis o per un notari com per l'activitat d'uns corcs que durant segles s'han anat cruspint i alimentant de la coberta d'un llibre;

3) el tercer aspecte és ètic: ¿és lícit de convertir Manuel Milà i Fontanals (i amb ell, segurament, Agustín Durán, Antoni Rubió i Lluch i d'altres) en un múltiple falsari (i dic 'múltiple', perquè no sols hauria falsejat l'autoria del *Curial...*, ans encara hauria donat fals testimoniatge en atribuir a l'antic director de la Biblioteca Nacional de Madrid, Agustín Durán, el 'descobriment' de dita novel·la i la primera descripció del manuscrit esmentat)?

En les pàgines següents, hem de prescindir totalment de la tercera pregunta i gairebé totalment de la segona. En canvi, el lector interessat hi trobarà tant les dades objectives procedents de la descripció general del manuscrit, com en particular les proporcionades per l'enquadració, que dues bibliotecàries de la Biblioteca Nacional de Madrid han tingut l'amabilitat de redactar, amabilitat que des d'ací els és cordialment agraïda; i, encara més en particular, les que ofereix una paraula, «atovar», que

fins ara constituïa un 'hapax' present només en la nostra novel·la i que ara el prof. Dr. Germà Colón col·loca en un context lingüístic i cronològic determinat.

* * *

Tal com acabem de dir, el text del *Curial e Güelfa* s'ha conservat en un sol exemplar, des de fa segle i mig almenys a la Biblioteca Nacional de Madrid (vegeu el testimoniatge d'Antoni Rubió i Lluch en la nota 2), on ara porta la signatura de ms. 9750 de la secció de manuscrits. En aquestes pàgines en donarem una primera descripció codicològica,¹ en la

1. En la present descripció segueixo la metodologia exposada en el meu *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. I. Volums amb textos catalans* (Studia, Textus, Subsidia, III), Barcelona, Facultat de Teologia 1982, 10-16. Potser no caldria, però precisaré que quan en la següent descripció parlo de 'banda (angle) dreta' o 'banda (angle) esquerra' em refereixo a aquella part del llibre que correspon a la banda dreta o esquerra del lector.

Per a l'enquadernació del volum, sigui'm permès de remetre a la nota immediata posterior a la present en aquest mateix volum. Per a informació del lector, diré que el text de la nota actual no ha estat modificat absolutament gens per l'esmentada descripció de les cobertes, ans he preferit deixar les meves pàgines tal com foren redactades. Havien donades descripcions de l'esmentat manuscrit Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Manuscrits catalans de la Biblioteca Nacional de Madrid. Notícies per un catàleg raonat*, Barcelona, «L'Avenç» 1896, 171-172; i J. DOMÍNGUEZ BORDONA, *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*, Madrid, Blass tipográfica 1931, 72-73.

La primera notícia escrita i publicada sobre manuscrit i obra sembla ésser la que reporta Manuel MILÀ I FONTANALS, *Notes sur trois manuscrits. II. Un roman catalan*, dins «Revue des Langues Romanes», II Série, II (Tome X de la collection) (1876), 225-240, en concret 233, notícia que per les dades que proporciona, sembla que cal reproduir: «L'illustre D. Agustín Duran, directeur de la Bibliothèque nationale de Madrid, connu ce roman dans ces dernières années et en fit la description que nous allons traduire: 'Ce livre, ou chronique chevaleresque, sans titre, parle des prouesses de CURIAL et de ses amours avec la noble dame GUELFA. C'est un précieux Codex, à ce qu'il paraît inédit, écrit en langue catalane. A en juger par ses lettres, sa dimension, ses marques, sa qualité de papier et même par sa reliure, il paraît avoir été écrit ou copié pendant la première moitié du XVe siècle. Il est divisé en trois livres. Il conste de 212 feuilles d'écriture suivie (écrites a renglon tirado); les deux premières, les 50, 173 et les deux dernières, sont en blanc'». Aquestes pàgines de MILÀ I FONTANALS han estat reproduïdes dins els seus *Estudios sobre historia, lengua y literatura de Cataluña* (Obras completas, III), Barcelona 1890, 485-492. Per la seva banda, Antonio PAZ Y MELIA, precisava així l'origen del coneixement que Milà tingué del *Curial e Güelfa*: «... importante texto, que, por mi parte, deseaba ver impreso desde 1876 en que le sometí al ilustrado criterio del inolvidable Sr. Milá», en la recensió del llibre, al qual és dedicada la nota següent, publicada dins «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», V (1901), 937.

Segons l'*Enciclopèdia Espasa*, (s. v. Durán), Agustín Durán (1793-1862), fou director de la Biblioteca Nacional de Madrid després de la mort de Ferran VII, per tant no abans del 1834. Tindriem, doncs, per conductes diversos, que el descobridor del manuscrit amb el *Curial e Güelfa* hauria estat aquell director de la Biblioteca Nacional de Madrid, mort l'any 1862.

qual no podem pretendre res més que facilitar al possible lector una primera visió global de la peça, sense cap pretensió de respondre a tots els interrogants que precisament aquesta primera informació ajudarà a formular i que podran ésser ulteriorment estudiats i, si és possible, contestats.

Descripció del volum

Actualment (i la meua impressió és que pràcticament des que hom donà per finalitzada la seva constitució) el dit llibre té en la coberta una superfície de 297 x 223 mm, revestida amb enquadernació que el fitxer de la secció de manuscrits de la biblioteca esmentada defineix de «piel labrada, estilo mudéjar», la qual recobreix un conglomerat de paper sembla premsat, on hom pot copsar qualque lletra gòtica, tant (sembla) de tipus català com castellà; la impressió produïda per les grafies que semblen catalanes és que podrien haver estat escrites amb lletra del pas del segle XIV al XV. Hom pot veure una fotografia d'aquesta coberta entre les pàgines X i XI de l'edició esmentada en la nota 4.

La pell de la coberta és esqueixada per desgast vora el tall del volum, situació que arriba a l'angle inferior dret de la coberta; en conseqüència, la dita pell tendeix a cargolar-se en sentit revés; hi ha forats de corcs, que han afectat sobretot el dit angle inferior dret de la coberta, el qual, a conseqüència del desgast de la pell i de la multiplicació dels corcs, deixa al descobert el paper inicialment recobert per la pell de l'enquadernació. Han desaparegut completament els tancadors de ferro, que encara trobà Antoni Rubió i Lluch (cf. nota 2). En la coberta, 49 mm per sota el seu tall superior, s'han conservat dues petites cabotes i quatre forats, corresponents als sis claus que devien aguantar un teixell (¿de pergami?), on devia figurar (¿el nom de l'autor?) i el títol de l'obra. El llom, de la mateixa pell que les cobertes però gens treballada ans totalment llisa, és desgastat amb pèrdua de superfície en els dos extrems de conjunció amb la contracoberta; en la part inferior del llom hi ha una etiqueta blanca amb la signatura actual del volum: «Ms / 9750». La contracoberta també és corcada, encara que no tant com la coberta; la pell és gastada per les vores corresponents al tall vertical i a l'inferior, sense, però, que la pell es retorci; tampoc, a través dels forats, no es pot veure cap lletra en el paper de dins.

Les cares interiors tant de la coberta com de la contracoberta són recobertes amb pergami blanc; en el de la cara interior de la coberta trobem escrit amb llapis en l'angle superior esquerre: «Ee - 232» (aquesta

era, segons Antoni Rubió i Lluch, la signatura vàlida l'any 1891, tal com hom pot veure en la nota 2); 30 mm més avall, també amb llapis, la següent anotació: «En 1892 la Academia de Bellas Letras de Barcelona prepara la impresión de esta obra»;² i encara altres 30 mm més cap al centre de la superfície, la signatura, segons que sembla, més primitiva de les consignades en el volum: «Ee - 162». El segell de la Biblioteca Nacional de Madrid es repeteix almenys en els folis [1r], 25r, 49r, 100r, 109r, 129r. En el f. [1v] es repeteix l'etiqueta blanca amb la signatura actual.

El cos del volum és constituït ara per 228 folis de paper numerats amb llapis; són la suma dels dos inicials en blanc, de 224 de text i de dos darrers en blanc, el darrer dels quals porta el núm 228. La superfície de pàgina és de 294 x 220 mm; tot el conjunt és el resultat de dos folis inicials escadussers i divuit plec uniformes de sis fulls doblats, equivalents a dotze folis, i d'un plec coix (el darrer), inicialment també de sis fulls doblats, ara, però, de 6/4, per manca de les dues segones meitats o folis dels dos fulls més exteriors del plec, les primeres parts dels quals folis perduts són els actuals 217 i 218; haurien estat, doncs, els darrers folis del volum, el qual n'hauria tingut almenys dos més que els 228 actuals.

Els dos folis inicials (ff. [1-2]) són separats i inicialment no pertanyien a un full únic ans són escadussers; ho demostra el fet que cap d'ells no té filigrana; són, doncs, les dues meitats sense filigrana de dos fulls diversos.

Els divuit sexterns uniformes són tots relligats només en el centre del plec; la relligadura és reforçada amb franja de paper tant per la banda del lector com per la del lloç. Manca el reforç del plec cinquè (ff. 49-60). Resta el dubte de si inicialment els plec foren relligats amb un

2. Hom pot donar per cert que l'edició a la qual fa referència la nota del volum manuscrit és *Curial y Guelfa*. Novela catalana del quinzen segle publicada á despeses y per encarrech de la «Real Academia de Buenas Letras» per Antoni RUBIÓ y LLUCH, soci numerari de la dita Corporació. Barcelona, Estampa de E. Redondo 1901, 532 pp. En la introducció, Rubió proporciona alguna dada més sobre l'estat del volum «...en la primavera de 1891...» (p. V), que transcriuré perquè permet de veure les variants sofertes pel volum des ençà: «La enquadernació del codex es mudejar, de la matexa epoca de la lletra, de adana negra, molt corcada, y ab tancadors de ferro...» (VIII); els tancadors han desaparegut, però és interessant de subratllar el detall de «molt corcada», exactament com ara; «...du la senyal Ee-233...» (VIII); «Lo text comença al foli 3er girat y careix de foliació...» (VIII); en la mateixa pàgina parla de les filigranes: «Les marques de paper son la roda, l'unicorn, lo monticul heraldir, la serp y la columna...»; hom les pot veure precisades (i en qualque cas corregides) en la segona part d'aquesta descripció; i «Respecte à la procedencia del manuscrit únicament se pot dir que pertany al fons antich de la Biblioteca Nacional» (VIII).

reforç més ample que l'actual, car s'ha conservat la marca, sembla, d'una encolada més ampla que els reforços actuals. Tots els quaderns tenen la numeració que correspon al plec dins el conjunt del volum, numeració que és feta de la forma següent: la del plec primer, en l'angle inferior dret del f. 1r, diu: «Quaderno primero»; la del segon, en la mateixa localització del f. 13r, fa: «Segundo»; els següents, inclòs el darrer, són numerats en el mateix indret amb xifres romanes minúscules: «iij» fins a «xviiij»; no manca, doncs, cap plec; remarquem, només, que sembla haver-hi una correcció en el número del plec «viii», el qual hauria estat assenyalat primitivament com a «viiiij» (f. 85v). Hi ha reclam en tots els plecs, trets el quart i l'onzè, perquè hi acaben, respectivament, els primer i segon llibre de l'obra i resta tot un foli en blanc, el darrer, en el primer cas (ff. 37-48); també manca el reclam al final del segon llibre, malgrat que no hi hagi solució de continuïtat entre el text dels llibres segon i terç (f. 144v/145r); i el del final del volum, perquè el text definitivament hi acaba.

La filigrana dels deu primers plecs és el carro, tan conegut, i ben visible en el f. 48 (cf. Briquet, 3528 del 1429, o 3544 del 1434); el plec onzè (ff. 121-132) en té dues: bust d'unicorn en els quatre fulls forans (cf. Briquet 15803, ja documentat entre el 1406-1408) i tres turons dins cercle somat de creu en els dos centrals (cf. Briquet 1859, del 1399); aquesta darrera filigrana continua en els plecs dotzè a quinzè; en el setzè (ff. 181-192) trobem una serp, ben visible en el f. 190, com la de Briquet 13625 (1423-1433); els tres darrers plecs tenen la filigrana de columna, ben visible en el f. 225 romà en blanc, marca només semblant a la de Briquet 4350, de Montpeller 1427, car la del paper té un element més a la base de la columna que la de l'aplec Briquet.

D'altres observacions més particulars: el foli inicial del text (f. 1) va resultar tallat de dalt a baix vora el llom i ara és enganxat amb tres petites tires (el primer dels dos folis inicials en blanc sembla conservar també mostra d'un tall semblant, parcial; Antoni Rubió i Lluch dóna testimoniatge que l'any 1891 el dit foli inicial del text era col·locat a l'inrevés; cf. nota 2); el f. 174 és escantonat en l'angle inferior dret, sense pèrdua de text.

F. 1r. *Inc.*: []³ quant es gran lo perill quantes son les sollicituts...

3. En l'edició acabada d'esmentar, Antoni Rubió i Lluch no sembla haver-se adonat que mancava la caplletra inicial i fa començar el llibre amb la paraula «Quant...» (p. 1). RAMON ARAMON I SERRA, (Els Nostres Clàssics, 30), Barcelona, Editorial Barcino 1930, 19, lín. 10, introdueix, al meu parer amb tot encert, la «O» inicial, detall en el qual ha estat seguit per l'edició popular.

Exp.: f. 47v: ...que mentre aquest Rey visques caualleria seria sostenguda e morint ell caualleria vendria a menyns

(Ja hem dit que el f. 48, entre els dos primers llibres, resta en blanc).

F. 49r. *Inc.*: Ací comença lo libre segon. [a]quest segon libre per la maior part es de caualleria... *Exp.*: f. 144v: ...traentme daquest mon a mj molt dur e reuel.

F. 145r. *Inc.*: Acabat es lo libre segon. Comença lo libre tercer. En aquest tercer libre, per ço com fa mencio de les muses deus pressupondre... *Exp.*: f. 224v ...E aquell melchior vell cansat qui viu lo princep abraçal plorant de goig dient Nunc dimitis seruuum tuum domine secundum verbum tuum in pace.

Explicit deo gracias.

AUTOR DESCONEGUT, *Curial i Guelfa*

Edicions: Antoni RUBIÓ I LLUCH, Barcelona 1901; Ramon ARAMON I SERRA, «Els Nostres Clàssics», 30, 35-36, 39-40, Barcelona 1930-1933; Ramon MIQUEL I PLANAS, Anfòs PAR «Biblioteca Catalana», [XII], Barcelona 1932; Marina GUSTÀ. Pròleg de Giuseppe SANSONE «Les Millors Obres de la Literatura Catalana», 8, Barcelona 1979 (vulgarització de l'edició Aramon).

La caixa d'escriptura és de 202 x 140 mm, amb l'excepció de les vuit primeres línies del f. 5v, les quals són 13 mm més breus que les restants. El marc per a la caixa és assenyalat amb plom fins al f. 124v, després només a pressió. El text és copiat per mà única, tot i que els canvis de la ploma i la major o menor cursivitat amb què són copiades algunes pàgines de vegades facin la impressió d'haver estat escrites per mans diverses. La lletra és gòtica catalana, minúscula i menuda, amb connexions entre lletres que ja són pròpies del tipus cursiu, i de la primera meitat del segle XV; hom en pot veure quatre mostres d'altres tantes pàgines en l'edició de Ramon Miquel i Planas i Anfòs Par.⁴ Tal tipus de

4. *Curial e Guelfa. Text del XV^m segle reproduït novament del codex de la Biblioteca Nacional de Madrid per R. MIQUEL Y PLANAS ab estudis y notes del mateix y de Anfòs PAR* (Biblioteca Catalana, [XII]), Barcelona 1932: la primera pàgina del manuscrit és reproduïda entre les 2-3 de la dita edició; la pàgina corresponent al f. 49 r (començament del llibre segon), entre les pàgines 110-111; la pàgina corresponent al f. 145 r (començament del llibre terç), entre les pàgines 298-299; i finalment, la pàgina corresponent al f. 220v, entre les pàgines 450-451.

Posteriorment, Martí de RIQUER, *Història de la Literatura Catalana. Part Antiga*. Volum III,⁴ Barcelona, Editorial Ariel 1984, 281, ha reproduït la primera pàgina (f. 1 r) del manuscrit madrileny; i en la 299, el f. 60 r.

En la compilació de Josefina i María Dolores MATEU IBARS, *Colectánea paleogràfica de la Corona de Aragón. Siglos IX-XVIII. II. Láminas*, Barcelona, Publicacions de la Universitat 1980, les làmines que, si no m'erro, presenten un tipus de lletra molt pròxim

lletra fou ben corrent almenys a Barcelona fins entorn del 1440.⁵ Les pàgines són escrites a tota línia: 24 ratlles al f. 103r, 20 al 103v i 104r, 23 al f. 104v, 27 al 132v, 25 al f. 233r, 30 al f. 160r, 29 al f. 161r. La tinta emprada és negra tirant a rossa, sense cap rúbrica ni ornamentació, fora de les caplletres dels llibres segon (f. 49r) i terç (f. 145r), la primera de les quals és només esbossada, la segona clarament dibuixada, però sense cap ornamentació ni diversitat de colors.

Ultra el copista bàsic, d'altres mans han intervingut en el text; una escriví els encapçalaments de les parts segona i tercera (ff. 49r i 145r, respectivament); ja en la primera pàgina, una mà clarament diversa de la del copista afegí «en Cathalunya»⁶ en la primera línia del segon paràgraf, omplint així un espai romàs en blanc, igual com n'ha romàs un altre en la línia següent. En els folis 69v, línia 19, i 92r, línia 22, hi ha correccions («escuder» i «espases», respectivament), diria de mà diversa de la del copista principal, en les quals, de més a més, hom constata l'ús de la «e-» inicial dins un context en el qual el copista principal més aviat no l'escriu. Resten sistemàticament en blanc els espais per a les caplletres; hi ha un nombre considerable de blancs a l'interior del text (p.e., f. 127v, lín. 11: «...comença a parlar del [espai per a cinc lletres en blanc] senclar...»; f. 133v, 7 línies del final de pàgina: «...e la causa de [espai de vuit lletres en blanc] queus prech...»; f. 145r, lín. 11: «...delectable

(tan pròxim, que hom s'arriba a preguntar si la mà és la mateixa; personalment m'inclino vers la negativa) al del nostre volum són les dels números 197 (a) novembre 1415, i 214, (no, però, la central, ans la que omple els espais marginals romasos en blanc), de l'ofici del mestre racional (la primera possiblement també), datada 1435-1442; qualificada en la primera part de la mateixa obra, *Texto y transcripciones*, d'«escritura pre-humanística con fórmulas y enlaces inmediatos a la humanística italiana» (876).

5. L'afirmació relativa a la cronologia es basa en raons diverses proporcionades pel paper i pel tipus de lletra utilitzats i en particular pel canvi que hom pot notar en la primera pàgina entre el seu conjunt i el «en Cathalunya» del començament del segon paràgraf. Penso que hi pot haver algun paral·lelisme entre tal canvi de lletra i el que es pot observar en els registres de correspondència de la Generalitat de Catalunya corresponents als anys 1425-1428, actualment a l'ACA, en els quals trobem el pas d'una forma de lletra a una altra, molt menys elegant i fina, però més gruixuda; el copista principal escriví tot el volum 241 de la sèrie *Generalitat. Lletres trameses* i els noranta-nou primers folis del registre 242 fins a darreries de setembre del 1427; després tornà a comparèixer de forma escadussera, per exemple, en els tres darrers folis del dit volum 242; subratllem que la filigrana del paper també és el carro.

6. Vegeu la nota anterior. El detall al qual es refereix aquesta nota potser es pot posar en relació amb les pàgines que dedica al *Curial e Güelfa* Marcelino MENÉNDEZ Y PELAYO, *Orígenes de la novela*. I (SÁNCHEZ REYES, Edición Nacional de las Obras Completas de Menéndez y Pelayo, XIII), Santander, Aldus de Artes Gráficas 1943, 388-392, en les quals insisteix en el parer que darrera la novel·la hi podria haver una obra francesa (o italiana). Afegim que no aporta cap dada de fet sobre el manuscrit, ans coneix el text per l'edició d'Antoni Rúbio i Lluç, esmentada en la nota 2 (388, nota 2).

sciència [*espai per a deu lletres en blanc*] que es appellada...»; f. 146v, línia 4 del final: «...li foren [*espai per a set lletres en blanc*] tolts...»; f. 147v, línia 7 del final: «...e grossera com yo [*espai per a set lletres en blanc*] ho hauré sabut fer...»; f. 156r, línia 4 del final: «...si li dona pena [*espai per a vint-i-dues lletres en blanc*] dient que aquella anima la servit...», etc. Cal assenyalar tres casos especials: en el f. 94r, línia darrera, la frase «...una copa dor cobertorada, e en lo cop...» és escrita damunt un text primitiu no esborrat; i en el f. 189v, després de «...axí com aquell qui era (era, *repetit; ratllat el primer*) gran trobador féu una cançó que diu: '[a]tressí com laurifany'...»⁷ segueixen dues pàgines i mitja en blanc, sense cap dubte destinades a la poesia no copiada; situació semblant es troba en el f. 169v, en el qual, després de «...tramesos al regne de Plutó. Era aquest Hèctor...», la segona meitat de la pàgina segueix en blanc i només en la pàgina següent (f. 170r) continua el text amb l'inici del paràgraf: «En aquell punt que Curial viu Hèctor...». La numeració dels folis del volum és moderna (per Antoni Rubió i Lluch [cf. nota 2] sabem que el 1891 encara no existia) i feta amb llapis; en algunes pàgines hi ha una altra numeració, també amb llapis, la qual també compta els dos folis inicials i, en conseqüència, és dues unitats més alta que la general i definitiva: es pot veure en els folis 48, 79 i 145, numerats, respectivament, 50, 81 i 147.

Resultats i hipòtesis

Les dades anteriors han conduït l'autor d'aquestes línies a les següents constatacions i a formular algunes hipòtesis de treball:

Primera: en l'actual ms. 9750 de la Biblioteca Nacional de Madrid

7. Tots els editors han identificat l'autor de la poesia que en el text és atribuïda a Curial: és Rigaut de Berbezilh (Rigau de Barbezill / Ricard de Barbessieu), *Atressi cum l'olifans...*; en reproduïx el text l'edició de Ramon Miquel i Planas i d'Anfòs Par, 527-528, on trobem també traducció en català, 528-529. No veig que ningú s'hagi fixat en el detall que el text del nostre manuscrit presenta una versió catalanitzada del primer vers: «Atressí com l'aurifany...», cosa que em fa preguntar si l'autor no en preparava la versió completa, la qual no s'hauria acabat de realitzar o almenys de copiar. La intenció de copiar la dita poesia en el *Curial e Guelfa* és una manifestació més de la seva irradiació en literatures medievals altres que l'occitana, cosa que no és presa en consideració, per exemple, per A. MONSON, *De la chanson par la razo à la nouvelle: Atressi cum l'orifanz de Rigaut de Barbezieux et ses commentaires narratifs médiévaux*, dins «Medioevo Romanzo», XVI (1991), 271-284, pàgines en les quals hom pot trobar indicacions bibliogràfiques recents sobre l'esmentada poesia.

sembla que cal distingir cronològicament entre la formació del cos del volum i l'enquadernació actual.

Segona: tots els elements objectius de judici (el paper i les seves filigranes, ben conegudes per la documentació procedent de la cúria papal de Peníscola i per les còpies d'obres lul-lianes);⁸ la cal·ligrafia (que recorda l'emprada en l'ofici del Mestre Racional del rei), conduirien a datar amb certesa el cos del volum (que no s'ha de confondre amb l'obra escrita, la qual podia haver estat més o menys anterior) en la primera meitat del segle XV, potser entorn del 1430-1440.

Tercera: si, tal com semblen assenyalar les indicacions relatives a la numeració dels dos primers quaderns, el copista ha estat una persona de parla castellana, jo pensaria en un aragonès (el qual amb tota naturalitat hauria seguit les pautes cal·ligràfiques imperants en la corona catalano-aragonesa); la possible naturalesa aragonesa del copista seria totalment normal en un escrivà al servei del Mestre Racional; i no cal parlar de la presència d'aragonesos en terres catalanes, particularment després del Compromís de Casp i fins al final del Cisma d'Occident.⁹

Quarta: la còpia sembla haver estat realitzada no en un escriptori professional, ans de forma privada; almenys sembla assenyalar en aquesta direcció la multiplicitat de filigranes, que també repercuteix en la qualitat del paper (els quatre fulls del plec onzè amb filigrana de cap d'unicorn, són més morens que els dos que tenen els tres turons en cercle somat de creu, del mateix plec, ff. 121-132); i sembla haver estat realitzada en un temps en què l'original encara no era acabar i que continuà sense ésser-ho (cas de la cançó «Atressí com l'aurifany...», que encara manca i devia

8. Quant a les marques d'aigua trobades en les còpies d'obres lul-lianes damunt paper realitzades en el pas del segle XIV al XV o en els primers decennis del segle XV, hom pot veure llur taula en el catàleg dels manuscrits lul-lians de la «Bayerische Staatsbibliothek» citat en la nota 1, I, p. 224 i II, Barcelona, Facultat de Teologia 1986, 235-236. Per a les existents en els escrits realitzats entorn de Benet XIII durant la seva estada en terres catalanes (1409-1423), sigui'm permès de remetre al meu *Alguns volums manuscrits de la Biblioteca Vaticana relatius a Benet XIII*, dins «Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià». Barcelona-Peníscola, 19-21 d'abril de 1979. Ponències i comunicacions. Segona Part. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1988, 479-530.

9. Em permeto de remetre a la nòmina de «scriptores» de Benet XIII a Peníscola els anys 1411-1413, publicada per mi en «*Scriptores (Illuminatores) librorum domini nostri pape a Peníscola 1411-1413*», dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VI (1987), 307-311, on se'n troben de totes les procedències i on el model cal·ligràfic era unitari, oficialment la lletra gòtica bastarda de la mateixa cort papal d'Avinyó. Fora dels documents oficials, aquells copistes o d'altres com ells, devien emprar el model corrent en la Confederació Catalano-Aragonesa, almenys, com en aquest cas, quan escrivien per a gent del país. No cal dir que encara seria més explicable la situació d'un escrivà de l'ofici del Mestre Racional del rei.

ésser força llarga, car li eren destinades dues pàgines i mitja, ff. 189v-190v; o el d'altres espais romasos en blanc); d'altra banda, no sembla que l'escrivà fos el mateix autor, car la numeració dels plecs fa pensar que treballava segurament a preu fet. Un escuder, un estudiant, un escrivà treballant qui sap si a casa de l'autor, podrien haver estat el copista bàsic (la similitud de la lletra sembla començar a assenyalar vers algun escrivà de l'ofici del Mestre Racional de la cort del rei). En qualsevol cas, els espais, llargs i tot, romasos en blanc i les moltes correccions permeten de preguntar-se si no es tracta d'exemplar en poder de l'autor (en el qual cas seria explicable que només n'hi hagués un) o molt pròxim a l'autor.

Cinquena: les mans diverses que han deixat testimoniatge de llur intervenció en les correccions són totes contemporànies del copista principal.

Sisena: l'enquadrernació actual podria ésser posterior, de darreries del segle XV o del XVI, i en el moment de la dita enquadrernació s'hauria pogut realitzar el canvi dels reforços tant interiors com exteriors dels plecs.

Setena: ingressat a la Biblioteca Nacional de Madrid en una data per ara no precisable, el *Curial e Güelfa* fou descobert pel director de la dita Biblioteca Agustín Duran i després, hom l'hauria fet conèixer a Manuel Milà i Fontanals i a Antoni Rubió i Lluch.

* * *

Qualsevol hipòtesi sobre l'origen del *Curial e Güelfa* només pot estar dotada de la mínima responsabilitat indispensable, si té en compte i salva totes les dades de fet que l'anàlisi objectiva i material del volum tant en el paper com en l'escriptura i llengua i en l'enquadrernació obliga a reconèixer com a reals; com també les dades històriques sobre els passos pels quals es realitzà el seu coneixement durant el segle XIX.

Perquè allò més mínim i elemental del sentit crític consisteix a no confondre les cabòries o construccions mentals amb la realitat objectiva. I la realitat objectiva no és altra que, salvada sempre la possibilitat humana d'error, aquella que ha estat assenyalada en aquestes pàgines i segueix essent-ho en les que vénen.

Barcelona, febrer del 1992